

Островський І. А.

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії та міжнародної економіки
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова*

Рибак Г. І.

*кандидат економічних наук,
старший викладач кафедри економічної теорії та міжнародної економіки
Харківського національного університету
міського господарства імені О.М. Бекетова*

Ostrovskiy Igor

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Department of Economic Theory and International Economics
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

Rybak Hanna

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Lectures of Department of Economic Theory and International Economics
O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv*

ОСВІТНІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ МІГРАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто особливості сучасного етапу поширення інтелектуальної міграції. Підкреслено, що економіка багатьох країн світу зіштовхується з проблемами втрати висококваліфікованих емігрантів і зростанням попиту на залучення освічених іммігрантів. Досліджено взаємозв'язок переходу до економіки знань та інтенсифікації міграційних процесів. Визначено дві основні групи теорій інтелектуальної міграції. Підкреслено суперечливий вплив міграційного капіталу на стан економіки країн-донорів. Проаналізовано роль вищої освіти як галузі збільшення експорту освітніх послуг і чинника залучення перспективних іноземних студентів як потенційних фахівців для національної економіки. Доведено, що в тривалій перспективі від'ємне міграційне інтелектуальне сальдо стримуватиме потенціал економічного зростання в Україні і погіршуватиме його якість.

Ключові слова: міжнародна трудова міграція, інтелектуальна міграція, економіка знань, міграційний капітал, експорт освітніх послуг.

Вступ та постановка проблеми. Стрімке поширення міграційних процесів, зокрема інтелектуальної міграції, є однією з найсуперечливіших рис сучасної глобалізації. Втрата висококваліфікованих емігрантів і водночас неминучий зростаючий попит на залучення освічених перспективних іммігрантів суттєво впливають на економіку багатьох держав, включаючи Україну. Дослідження сучасного стану і перспектив подальших процесів інтелектуальної міграції є актуальним як із позицій теоретичних узагальнень, так і в практичній площині. Йдеться про прикладання теоретичних напрацювань закордонних і вітчизняних дослідників до реалій України для розроблення стратегій та методів ефективного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним питанням сучасної міграційної політики й узагальнення європейського досвіду регулювання інтелектуальної міграції присвятили наукові дослідження З. Бараник, І. Романенко, А. Гайдучський, Е. Лібанова, О. Малиновська, В. Ніколаєвський, В. Омельченко, О. Позняк [1–7] та багато інших вітчизняних економістів. Регулюванню зростаючих міграційних проблем присвячено також ухвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 р. [8] і низки інших документів.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Але, незважаючи на значну кількість публікацій, питання урахування сучасних вимог економіки, що заснована на знаннях, адаптації європейського досвіду до українських реалій, визначення головних напрямів міграційної політики щодо затребуваності вітчизняних і закордонних фахівців є актуальними та потребують подальшого розвитку.

Метою даної роботи є виявлення сучасних тенденцій світової інтелектуальної міграції, розкриття особливостей її розвитку в Україні, а також визначення основних методів та інструментів регулювання зазначених міграційних потоків, зокрема аналіз сучасних теорій інтелектуальної міграції, визначення головних особливостей міграційних процесів за сучасних умов, дослідження суперечностей та перспектив регулювання інтелектуальної міграції в Україні.

Результати дослідження. Для всіх країн світу характерна обмеженість у кваліфікації та підготовці фахівців, необхідних для економіки. Жодна держава не в змозі забезпечити себе всіма категоріями фахівців, необхідних для виконання всіх робочих процесів, які стають усе більш технологічними і комплексними. Це призводить до зростання ролі міжнародної мобільності знань і компетенцій, носіями яких є професіонали різних рівнів. Частка мігрантів із вищою освітою у країнах Організації економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) перевищила 30% [9].

За оцінками експертів консалтингової компанії McKinsey, до 2020 р. нестача висококваліфікованих і високоосвічених кадрів становитиме 38–41 млн. осіб, а працівників із необхідними технічними навичками – 45 млн. При цьому попит на такі кадри буде високим як у розвинених, так і в країнах, що розвиваються [10].

Термін «інтелектуальна міграція» виник у 30-х роках ХХ ст., після того як до США іммігрували фахівці, інженери та вчені – біженці з фашистської Німеччини. Пізніше переманювання висококваліфікованих працівників, що негативно позначалося на науково-технічному й еконо-

мічному потенціалі країни-донора, отримало назву «відплив умів», або мізків (brain drain).

В економічній теорії існує кілька визначень поняття «інтелектуальна міграція». Однак спільним є те, що її невід'ємною частиною є міграція вчених, інженерів, фахівців у галузях науки і техніки, представників творчої інтелігенції, а також бізнес-еліта та підприємницької спільноти (так звана «елітна міграція»). Розширене тлумачення включає весь комплекс міграційних потоків кваліфікованих і висококваліфікованих працівників, які здійснюють трудову діяльність за кордоном понад один рік. Це міжнародна міграція наукових і викладацьких кадрів високої і вищої кваліфікації, які реально або потенційно займаються науковими дослідженнями і розробками та обслуговуванням такої діяльності

Міграція як вид інтелектуальної співпраці є закономірною і невід'ємною частиною процесу розвитку. Еволюція процесів інтелектуальної міграції зумовила розвиток двох груп теорій: обміну знаннями та досвідом (brain exchange) і «відпливу мізків» (brain drain, brain waste).

Відповідно до першої теорії, іноземні фахівці мігрують у пошуках роботи або для роботи за контрактом. Окрему категорію становлять студенти і молоді фахівці. Цей вид міграції нині характерний для всіх економік світу. Створення спільних підприємств, використання техніки і навчання місцевого персоналу, робота над проектами в межах співпраці країни-донора і країни-реципієнта – такий вигляд міграції є найбільш бажаним, тобто відбувається взаємообмін досвідом та інформацією.

Друга теорія є негативною характеристикою для будь-якої економіки, тобто еміграція висококваліфікованих кадрів призводить до розтрати інтелектуального потенціалу країни, зниження темпів соціально-економічного розвитку і втрати можливості швидкого переходу до модернізованої технологічної моделі економіки.

Інтелектуальна міграція є невід'ємною частиною певного рівня розвитку світогосподарських зв'язків і найбільш повно проявляється як характеристика «економіки знань» – такого етапу розвитку економіки, за функціонування якого зростає роль наукових знань та інформації за рахунок доступу до світових ресурсів інтелектуальної власності на базі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій. Даний вид міграції несе в собі інвестиційний потенціал для людського капіталу приймаючої сторони і можливість отримання мультиплікаційного ефекту від упровадження і використання праці, винаходів і напрацювань іммігрантів – висококваліфікованих фахівців, а також їхнього досвіду та компетенцій, що передаються місцевим молодим фахівцям. Статистичний аналіз, проведений у США, показав, що збільшення імміграції на один відсотковий пункт призвело до збільшення темпів зростання ВВП на 0,1% [11].

Нині у національному багатстві світового співтовариства людський капітал становить 64%, природний капітал – 20%, а фізичний – лише 16% [12, с. 30]. Економіка, заснована на знаннях, висуває такі головні вимоги до освітньої системи:

- бути орієнтованою на попит споживачів освітніх послуг; забезпечувати безперервне відновлення знань;
- бути вбудованою в систему професійної діяльності осіб, що навчаються;
- забезпечувати гнучкість у виборі темпу, форм і коштів навчання;
- давати змогу розробляти індивідуальні освітні стратегії;
- забезпечувати освоєння професійних компетентностей;
- забезпечувати механізми соціальної й психічної адаптації та механізми розвитку особистості; містити в собі інноваційні механізми.

Трансформація системи освіти здійснюється за трьома основними напрямками:

– збільшується тривалість навчання. Воно фактично починається з народження людини й триває протягом усього її життя, тобто воно стає безперервним;

– розширюється мережа навчальних закладів. Школа як суспільний інститут уже не є єдиним джерелом знань, умінь і досвіду, тепер навчання відбувається значною мірою й поза школою (система домашнього навчання, самонавчання);

– збільшується сфера впливу освіти. Вона визначає не тільки інтелектуальний рівень суб'єкта, а й формує його психологічний, соціальний та фізичний рівні.

Для реалізації Стратегії розвитку Європи до 2020 р. виділено два ключові індикатори в галузі освіти й визначено їхні цільові показники:

– частка молоді (18–24 років), що передчасно завершила освіту (з рівнем освіти не вище другого за Міжнародною стандартною класифікацією освіти), не має досягати 10%;

– частка осіб 30–34 років із вищою освітою (рівні 5–8 за МСКО 2011) має становити не менше 40%.

Окрім того, намічені цільові значення й за деякими іншими показниками освіти, важливими для реалізації стратегії «Європа-2020»:

– коефіцієнт участі осіб 25–64 років в освітніх програмах («триваюче протягом усього життя навчання») необхідно підвищити до 15%;

– економічна зайнятість недавніх випускників (20–34 років), що завершили навчання один-три роки тому, має бути не нижче 82%;

– не менше 20% випускників, що завершують навчання за програмами вищої освіти, повинні пройти навчання (включаючи практику) за кордоном в обсязі принаймні 15 кредитів ECTS або як мінімум протягом трьох місяців;

– не менше 6% осіб у віці від 18 до 34 років із початковою професійною освітою повинні пройти навчання (включаючи практику) за кордоном як мінімум протягом двох тижнів або менше, якщо це підтверджено європаспортом;

– частка молоді до 15 років, що має низьку успішність із грамотності читання, математичної й природничої грамотності, повинна бути нижче 15%;

– охоплення дітей у віці від чотирьох років до віку початку обов'язкового навчання програмами дошкільного освіти має становити не менше 95% [13].

За оцінками західних дослідників, щорічно у світовому господарстві відмирає понад 500 старих професій і виникає понад 600 нових. Якщо раніше вищої освіти було досить для 20–25 років практичної діяльності, то нині оптимальний строк його ефективності становить п'ять-сім років, а в галузях, що визначають науково-технічний прогрес, – два-три роки [14, с. 638]. Це означає, що в деяких галузях інноваційні цикли коротше, ніж час підготовки фахівців, що вимагає безперервного підвищення кваліфікації й перепідготовки персоналу. Якщо немає постійного відновлення знань, то декваліфікація неминуха на ринку праці. Для підтримки знань на необхідному рівні, на думку фахівців, необхідно протягом тижня знайомитися з трьома-чотирма новими публікаціями за фахом.

Українська система освіти з її унікальною інтелектуальною і водночас із вантажем невирішених проблем інтегрується в загальносвітові процеси глобалізації освіти.

Сучасна система залучення висококваліфікованих іноземних фахівців у світі зазнала значних змін та спрямована на довгострокове інвестування в людський інтелектуальний капітал. Пошук молодих фахівців, нових бізнес-ідей, інноваційних стартапів є основою даного сучасного підходу.

Перспективний напрям залучення іноземних висококваліфікованих фахівців – розширення освітніх послуг. Тільки у Харківській області навчаються понад 20 тис. іноземних студентів, тобто найбільше серед усіх регіонів [15]. Найбільшу питому вагу займають студенти-іноземці з медичного і фармацевтичного профілів навчання. Для коротко- і середньострокової перспективи важливою була б також підготовка інженерних кадрів, дефіцит яких загострюється з кожним роком. Низький конкурс і слабкі початкові знання багатьох вітчизняних студентів-технарів вимушують шукати таланти серед представників іноземних держав, насамперед із країн, що розвиваються. Безумовно, залучення іноземних технічних фахівців із досвідом праці також є одним із пріоритетів сьогодення.

Висновки. Підсумовуючи викладене, треба відзначити часові відмінності негативного інтелектуального сальдо. Більш суперечливим є вплив інтелектуальної міграції на країну-донора у коротко- і середньостроковому періодах. Серед позитивних результатів – зниження напруги на ринку праці, підвищення економічної активності населення, яке

раніше було неактивним (більшість жінок-мігранток із країн, що розвиваються, на батьківщині не працювали; це ж стосується молоді, яка навчалася; крім того, з виїздом чоловіків жінки перебирають на себе певні трудові обов'язки на батьківщині). Найбільш явні підсумки пов'язані з переказами заробітчан своїм сім'ям на батьківщину.

У тривалій перспективі виїзд за кордон найбільш працездатної та високоосвіченої робочої сили стримуватиме потенціал для економічного зростання в Україні і, ймовірно, погіршуватиме його якість. Окрім того, масова трудова еміграція породжуватиме численні соціально-демографічні проблеми, включаючи кризу солідарної системи пенсійного забезпечення, поширення соціального сирітства у сім'ях трудових мігрантів, руйнування сімей та ін.

Варто також урахувати, що неминуче стухання процесів трудової еміграції з України через кілька років і зміна статусу частини українських заробітчан за кордоном опосередковано зменшуватимуть чисельність постійного населення в країні та знижуватимуть роль грошових переказів як джерела підтримки платіжного балансу України [16].

Список використаних джерел:

1. Бараник З.П., Романенко І.О. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження. *Ефективна економіка*. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096> (дата звернення: 22.05.2019).
2. Гайдуцький А.П. Масштаби трудової міграції українців за кордон. *Економіка та держава*. 2017. № 8. С. 82–86.
3. Лібанова Е.М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2(33). С. 11–26.
4. Малиновська О.А. Еміграція vs імміграція: напрями та механізми політики репатріації. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1(35). С. 69–81.
5. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. Київ: НІСД, 2018. 472 с.
6. Николаєвський В.М., Омельченко В.В. Інтелектуальна міграція: причини, наслідки, виклики. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2006. № 723. С. 140–147.
7. Позняк О. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2(27). С. 169–182.
8. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 № 482-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#n10> (дата звернення: 22.05.2019).
9. Спільний документ, підготовлений МОП, ОЕСР і Всесвітнім банком для міністрів праці й зайнятості країн G20 до саміту в Анкарі 3-4 вересня 2015 р. URL: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_398078.pdf (дата звернення: 22.05.2019).
10. The world at work: jobs, pay, and skills for 3,5 billion people. *The McKinsey Global Institute (MGI)*. June 2012. URL: <http://www.mckinsey.com/global-themes/employment-and-growth/the-world-at-work> (дата звернення: 19.05.2019).
11. World Economic and Social Survey 2004: International Migration. *UN. Department of Economic and Social Affairs*. URL: http://www.un.org/en/development/desa/policy/wess/wess_archive/2004wess_part2_eng.pdf (дата звернення: 23.05.2019).
12. Глущенко Г. Транснаціоналізм мігрантів и перспективи глобального розвитку. *Мировая экономика и международные отношения*. 2005. № 12. С. 50–57.
13. Щербакова Е. Уровень образования в ЕС-28 повышается от поколения к поколению. URL: http://demoscope.ru/weekly/2016/0669/barom01.php#_ftn2 (дата звернення: 23.05.2019).
14. Синиціна Ю.П., Дунайчук С.М., Алексеенко І.А. Управління витратами на персонал на основі системного підходу. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 9. С. 636–641.
15. Лілія Гриневиц: Харківська область – лідер за кількістю іноземних студентів в Україні. Це не лише визнання, а й відповідальність. *Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/liliya-grinevich-harkivska-oblast-lider-za-kilkistyu-inozemnih-studentiv-v-ukrayini-ce-ne-lishe-viznannya-j-vidpovidalnist/> (дата звернення: 23.05.2019).
16. Богдан Т. Про зовнішньоекономічні ризики для України та їх фіскальні акселератори. *Дзеркало тижня*. 2018. № 49. С. 9.

ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ МИГРАЦИИ

Аннотация. В статье рассмотрены особенности современного этапа расширения интеллектуальной миграции. Подчеркнуто, что экономика многих стран мира сталкивается с проблемами потери высококвалифицированных эмигрантов и ростом спроса на привлечение образованных иммигрантов. Исследована взаимосвязь перехода к экономике знаний и интенсификации миграционных процессов. Определены две основные группы теорий интеллектуальной миграции. Подчеркнуто противоречивое влияние миграционного капитала на состояние экономики стран-доноров. Проанализирована роль высшего образования как сферы увеличения экспорта образовательных услуг и фактора привлечения перспективных иностранных студентов в качестве потенциальных специалистов для национальной экономики. Доказано, что в длительной перспективе отрицательное миграционное интеллектуальное сальдо будет сдерживать потенциал экономического роста в Украине и ухудшать его качество.

Ключевые слова: международная трудовая миграция, интеллектуальная миграция, экономика знаний, миграционный капитал, экспорт образовательных услуг.

EDUCATIONAL ASPECTS OF INTERNATIONAL INTELLECTUAL MIGRATION

Summary. The article deals with the features of the modern stage of the spread of intellectual migration. The progressive intensification of the processes of international intellectual migration is one of the main features of modern globalization. Research of the current state and prospects of further processes of intellectual migration is relevant in theory and in practice. It is about applying theoretical developments of foreign and domestic researchers to the realities of Ukraine. This is important for developing strategies and methods for effective regulation. It is emphasized that the economics of many countries of the world are facing the problems of the loss of highly skilled immigrants and the growing demand for the attraction of educated immigrants. The relationship between the transition to the knowledge economy and the intensification of migration processes is investigated. Two main groups of theories of intellectual migration are identified. The controversial influence of migration capital on the state of the economy of donor countries is emphasized. The role of higher education as an industry of increasing the export of educational services and the factor of attraction of promising foreign students as potential specialists for the national economy are analyzed. The modern system of attraction of highly skilled foreign specialists in the world has undergone significant changes and is aimed at long-term investment in human intellectual capital. The search for young professionals, new business ideas, innovative startups is the basis of this modern approach. In the example of the Strategy for the Development of Europe until 2020 the key indicators in the field of education have been identified and their target indicators have been determined. The time differences of the negative intellectual balance are noted in the article. The impact of intellectual migration on the donor country in the short and medium term is very controversial. Positive results are the reduction of labor market tensions, the increase in the economic activity of the population, which was previously inactive. Most migrant women and young people from developing countries did not work at home. With the departure of men, women perform certain labor duties in their homeland. The most obvious results are related to the traditions of the migrant workers to their families to their homeland. It is proved that in the long run a negative migration intellectual balance will hold back the potential of economic growth in Ukraine and will worsen its quality.

Key words: international labor migration, intellectual migration, knowledge economy, migration capital, export of educational services.